

Les tribunes a les esglésies del segle XVIII tarragoní: de la necessitat barroca a la pèrdua acadèmica

Anna Isabel Serra Masdeu
Universitat Rovira i Virgili
annaisabel.serra@urv.cat

Recepció: 03/08/2021, Acceptació: 27/06/2023, Publicació: 22/12/2023

RESUM

Les tribunes es van deixar d'incloure a l'interior de les esglésies barroques tarragonines a mesura que anava transcorrent el segle XVIII. De l'esclat de la pràctica manifesta en ordes religiosos establerts en els principals nuclis habitats es va passar a l'arraconament parroquial només necessari en espais més petits, com ara ermites o capelles. En els santuaris, la seva presència va variar segons si van ser construïts a començament o a final del segle XVIII, quan l'estètica acadèmica ja no les necessitava. A l'article s'hi comparen aquests edificis religiosos partint de la cronologia, la situació geogràfica, els mestres de cases, la utilitat i l'herència constructiva propis del Camp de Tarragona.

Paraules clau:

tribuna; galeria alta; arquitectura tardobarroca; arquitectura religiosa; esglésies barroques; Camp de Tarragona; segle XVIII

ABSTRACT

Galleries and balconies in 18th century churches in Tarragona: From Baroque necessity to academic loss

Galleries and balconies were increasingly absent from Baroque churches in Tarragona as the 18th century progressed. From an initial explosion of demand among religious orders in the main settlements of Tarragona, they went into decline and were only necessary in smaller spaces such as hermitages or chapels. In churches, their presence varies depending on whether the church was built at the beginning or end of the 18th century, when the academic fashion no longer needed them. This article compares these religious buildings according to their age, geographical location, master builders, purpose and the architectural heritage of the area.

Keywords:

gallery; high gallery; late Baroque architecture; religious architecture; Baroque churches; Camp de Tarragona; 18th century

Les esglésies de l'arxidiòcesi tarragonina i els vincles amb les tribunes medievals i renaixentistes

Entre molts d'altres, un dels espais que ha quedat en un segon terme a l'hora d'estudiar el desenvolupament de l'arquitectura barroca parroquial a la zona tarragonina correspon al de la inclusió de les tribunes, que, de vegades, de més o menys amplària, es van col·locar a la part superior de l'interior de les naus dels temples. No deixen de sorprendre, tant per la incorporació com per l'absència, que també és vàlida per entendre com va mudant aquell espai dins de la història de l'arquitectura barroca i tardobarroca local. La permanència de les tribunes unides per galeries altes esdevé notòria en nombrosos ordes mendicants, però per l'arquitectura parroquial existiren uns altres interessos estètics i funcionals. Si bé encara no es pot copsar la finalitat darrera de les tribunes medievals, cal precisar que la tribuna romànica va desaparèixer a favor de l'amplitud del cos de llums de l'edifici. Les tribunes gòtiques a Catalunya foren excepcionals i generades per raons particulars en edificis concrets. Sobre la tribuna que existia a la catedral de Barcelona, hom sap que tenia l'origen en una dificultat d'alçada que repetia l'esquema de la catedral francesa d'Albi¹. La nau no es podria aixecar tant sense d'altres ben altes o sense uns arcbotants gegantescos i per això se'n van triar naus laterals molt elevades i capelles entre contraforts desdoblades en altura. Les tribunes gòtiques a Catalunya (i a tot Europa) van ser excepcionals. Les que arribarien en època moderna podrien respondre a una finalitat més estètica que no pas constructiva, i s'hi desenvoluparien les funcionalitats litúrgiques i paralitúrgiques corresponents als actes religiosos específics

de cada orde i festivitat no connectant-les amb cap explicació funcional ni constructiva hereva de l'arquitectura medieval².

Ja fa uns quants anys, dintre de l'entorn artístic català, el professor Joaquim Garriga (1945-2018) va relacionar alguns elements de continuïtat en l'arquitectura del segle XVI³, relacionant-los amb la tradició local. També va resseguir els temples que en posseïen. Es tractava de les esglésies de Palau i Montserrat, les del convent barceloní dels Àngels (1562), Teià o Canet de Mar (1579). Com va indicar Garriga, totes dues particularitats s'expliquen gràcies a la tradició autòctona. També tenien tribunes la catedral de Barcelona (1298) i el convent barceloní de Montsió (1388), de les Magdalenes (final del segle XV) i de les Jerònimes (final del segle XV). Les tribunes de Santa Maria del Mar (que van desaparèixer el 1936) procedien del 1534⁴. Altres autors, com ara Josep Gudiol (1904-1985), també destacaren aquests espais inclosos en els edificis gòtics que n'allotjaven⁵: «damunt de les capelles de les naus s'hi veu de vegades en trifori, en forma de galeria practicable (Sant Feliu de Girona) o de grans tribunes (Catedral de Barcelona). Aquestes darreres algunes vegades a l'ésser úniques sobre el portal d'entrada (Santa Àgata, de Barcelona) originarien els chors alts». A l'hora de presentar les tribunes corresponents a l'època del conegut «renaixement» tarragoní, Garriga les classificava en dos grups autòctons: per una banda, les esglésies vinculades amb Pere Blai (1553-1620) i Jaume Amigó i, per una altra, el grup de temples conventuals com ara el de Sant Agustí de Tarragona⁶.

A nivell local, cal revisar el paper que van tenir les tribunes de la denominada, o almenys divulgada com a tal, Escola del Camp a terres tarragonines. Una de les característiques d'aquell conjunt

d'esglésies construïdes per erudits, religiosos i professionals de l'arquitectura rau precisament en la presència de les tribunes damunt de les capelles laterals que donaven a la nau central⁷. Com a exemple d'aquella praxis, es pot valorar el contracte signat a la Selva del Camp l'1 d'agost de 1582 que demanava la inclusió de corredors per a la nova fàbrica (tal com les van anomenar a les capitulacions)⁸:

Item sobre les capelles y pilastres del cos de la Iglesia se ha de fer la cornixe dórica ab son architrave y friso que tingue triglifos entre los quals reste un spay quadrat ques diu metorpa sobre los quals va la cornixe que rode y circuesque tot lo cos de la Iglésia y fasse amposta als archs del presbiteri, y fa també antipecto als corredors, y que la volada della se retirará dos palms, y la gruxa de la paret á un palm y mig.

Els corredors de la Selva del Camp tenien personalitat pròpia i es van projectar d'aquesta manera⁹:

[...] com ultra del presbiteri se haien de fer quatre capelles les més prop del dit presbiteri dos á cada part, per ço dit mestre Blay farà y fabricarà dites capelles, sobre capelles y corredors y finestres de dites capelles, sacristies y sobre sacristies conforme las trassas de la planta y muntea de dites capelles symbori y sagristies, la qual resta en poder dels Señors Jurats de dita vila.

Així, en època moderna, aquells espais facilitaven la comunicació entre capelles mitjançant un pas continu i les tribunes sobre les capelles que recorden els triforis, la qual cosa augmentava els espais interior i exterior¹⁰. Dècades després s'hi anirien introduint variacions fins i tot per als ordes religiosos. Una d'aquestes innovacions és la que comenta C. Narváez en referència a l'església parroquial de Santa Maria de l'Alba, de Tàrraga, plantejada per fra Josep de la Concepció (1626-1690), que esdevé una excepció dins de les esglésies carmelitanes traçades per aquest religiós. Aquest canvi tracta sobre la inclusió de balcons a l'interior del temple¹¹:

Aquesta església presenta la curiositat de tenir sobre els arcs formers uns balcons que s'obren a la nau, element típic dels temples jesuítics però gens habitual a les esglésies catalanes (parroquials o conventuals), balcons que es prolonguen en les parets del transsepte perpendiculars a l'eix longitudinal de la nau, i que queden reflectits a l'exterior amb les dues balconades de la façana principal, constituint sens dubte una excepció fins l'obra de fra Josep de la Concepció —a més d'una nota no exempta d'exotisme— suposem un element

gens habitual en l'arquitectura catalana de l'època, especialment la parroquial.

Al llarg del segle XVIII, i especialment a les esglésies parroquials, les tribunes no foren un dels requisits bàsics per implementar en els futurs monuments religiosos. No només apareixerien en espais puntuals com ara en alguna capella o en alguna ermita dibuixada amb planta centralitzada i que recordaven elements de regust rococó, sinó que també s'hi acabaven afegint balcons tancats per gelosies obrades amb fusta i generadores de volums que embellien espais que desprenien una elegància particular i una unitat estilística al conjunt. Aquestes tribunes (i, en alguns casos, falses tribunes) recorden gairebé petits oratoris que facilitaven la inclusió de gelosies que permetien a religiosos i a monarques escoltar la missa des d'un lloc privilegiat —exclúsiu— i aïllat de la resta d'oients que hi assistien¹². Aquest podria ser el cas de la família Llorac de Solivella (barons d'aquell lloc), que tenia un espai particular al costat de l'evangeli del presbiteri per atendre la missa de manera isolada a l'interior de l'església parroquial local.

Tribunes en esglésies parroquials provincials

Sobre l'ús d'aquestes galeries, hom detecta una gran diferència en les tribunes existents actualment dins de les esglésies parroquials situades a les capitals més habitades de l'arxidiòcesi i a les esglésies parroquials rurals. Les ordes mendicants, la litúrgia, les festes i el passat monumental de les ciutats hi tenien molt a dir.

És a la seu de la capital de l'arxidiòcesi de Tarragona el lloc on es concentren més temples que presenten tribunes nascudes al segle XVII i reformades al segle XVIII, i que exposen també l'evolució de la història de l'església a la ciutat. Les esglésies més antigues d'aquella seu arquebisbal estan documentades des del segle XII. La butlla d'Anastasi IV, datada el 21 de març de 1154, recordava l'existència de cinc temples a la vella Tàrraco¹³. El 31 d'agost de 1214 fins i tot els jutges van haver de respondre a l'arquebisbe que no calia construir més esglésies a la capital¹⁴. D'aquestes esglésies, la de l'actual gremi de pagesos, la de Sant Isidre i Sant Llorenç, conserva un fals trifori. L'església de Sant Llorenç datava d'abans de 1306 i s'hi fundaria el 1402 el gremi de pagesos de Sant Isidre¹⁵. Un dels temples més populars, el de Sant Magí, arribaria a finals del segle XVIII, i els de Natzaret i de la Santíssima Trinitat ja existien al segle XIII en el mateix lloc que ocupen actualment¹⁶, encara que J. M. Recasens (1918-2013) va determinar que es tractava de dos edificis reformats a la segona meitat del segle passat¹⁷. Els austríacs van

enderrocar el convent, però no l'església de Sant Joan Baptista, ja que des de 1689 els frares caputxins van construir els seus edificis de nou. L'església es va convertir en parroquial des de 1847¹⁸.

A partir de la reforma tridentina s'assentaren a les principals ciutats tarragonines¹⁹ —i de les rodalies— nous ordes religiosos masculins i femenins²⁰. A Tarragona ciutat hi arribaren els següents: els jesuïtes (1575-1767), el trinitaris²¹ (1577-1835), els agustins a l'església dels Sants Reis (encara que la denominació esdevindria —amb els anys— església de Sant Agustí) (1590-1835) i els carmelites descalços a Sant Llorenç (1595-1835). Sobre els ordes femenins, s'establiren també a la capital²² les Dominiques de l'Ensenyament de la Immaculada Concepció (1686) i la Companyia de Nostra Senyora i l'Ensenyança (1698)²³. Els agustins es quedaren també a Sant Agustí de la Selva del Camp (1589-1835), i els carmelites descalços, a Sant Joan Baptista de Reus (1606-1835) i a Sant Rafael, a la Selva del Camp (1636-1835)²⁴. L'església de la Puríssima Sang es va fundar el 10 d'abril de 1575 i es va engrandir a partir de l'agost de 1703²⁵. A aquesta llista cal incloure-hi el convent dels mercedaris, que ocupaven la casa d'estudis de Sant Pere Nolasc, convertit posteriorment en l'edifici de beneficència i en l'actual Diputació de Tarragona, que es va remodelar el 1986²⁶; el seu saló de plens fou l'església del convent, amb tribunes superiors i incorporava l'escut de l'arquebisbe Sanchiz de finals del segle XVII²⁷. L'edifici patiria els efectes de la Guerra del Francès i s'acabaria abandonant, fins que va quedar transformat en caserna militar i usat com a casa de beneficència o casa d'orfes²⁸.

Quan el convent de frares menors caputxins tarragoní va necessitar mà d'obra per ampliar-lo, es va demanar que hi acudissin els religiosos que dominessin l'art de la construcció²⁹. Aquests religiosos gaudien del saber de Jeroni de Vilabertran (1767-1818), frare fabriquer d'aquella institució religiosa. Per tant, es confiava en el treball de professionals relacionats amb l'orde i alhora també eren jornals que s'estalviava la junta de les obres del port de Tarragona³⁰.

Aquesta llista d'edificis posen en relleu, sens dubte, el pes de les esglésies dels ordes religiosos a la vella arxidiòcesi tarragonina. El seu valor social, humà, històric i arquitectònic no podia passar desapercebut, de cap manera, a la vida artística que orbitava al seu voltant. La gran majoria dels seus monuments de culte s'havien construït amb tribunes a l'interior de les naus.

Una de les esglésies de la capital més monumentals per la mida i a les quals calia afegir el perímetre que ocupaven els convents corresponents era la dels jesuïtes, situada en un extrem de la Rambla Vella de la ciutat i que, segons S. Mata: «sigue el modelo de la planta de la Iglesia del

Gesù en Roma: capillas comunicadas a través de un paso y tribunes superiores. Esquemas que recuerdan a la arquitectura usada por la “Escuela del Camp”». S. Mata indica que Jaume Amigó va intervenir en els plànols originals revisats per un arquitecte d'aquell orde³¹. La mateixa autora precisa que aquest tipus de planta no correspon a l'arquitectura pròpia de l'Escola del Camp i sospita que els plànols foren enviats a Roma i reformats per un jesuïta³². Efectivament, M. Carbonell relata el seguiment de les traces valorades a Roma, fins i tot en narra la possible participació en el disseny del claustre del convent³³, que es va acabar el 1584. Les obres de l'església, en canvi, es van prolongar fins al 1642³⁴, tot i que posteriorment també hi treballarien els arquitectes Josep Prat Delorta (c. 1730-1789) i Joan Antoni Rovira (c. 1729-1803), ja a finals del segle XVIII i en diverses etapes.

De l'església dels jesuïtes van apareixent noves aportacions que van permetent entendre com va anar avançant la fàbrica i la seva cronologia³⁵. Segons D. M. Navarro, el 16 d'abril de 1576 es va iniciar la construcció d'un temple temporal i en va col·locar la primera pedra el pare Joan Ferrer, bisbe auxiliar del cardenal Cervantes. Navarro explicita que es tractava d'un:

[...] templo provisional, quedando las intervenciones limitadas a la ejecución de una tribuna para los padres en el año 1609 y reservando la mayor parte de los recursos para la construcción del nuevo edificio. De esta manera, antes del inicio de las obras de la iglesia definitiva, los trabajos se centran en la construcción de diversas dependencias del conjunto.

L'any 1597 s'afegien catorze cel·les al que llavors era el col·legi del noviciat, el 1616 n'hi arribava una de nova i el 1621 es construïa la capella o l'oratori privat dels pares jesuïtes³⁶. La nova església hauria començat a edificar-se el 1642, encara que va rebre els atacs dels exèrcits, els quals fins i tot varen allotjar-se al claustre i al temple on llavors es treballava³⁷. El 1661 la nova fàbrica ja estava molt avançada, mig coberta i amb una elegant galeria, i un any després ja lluitava pràcticament acabada³⁸. Sembla que la portalada de l'església l'executaria el germà Miguel Sesé, així com la decoració de l'interior de l'edifici³⁹.

L'ús d'aquestes tribunes per part dels jesuïtes tenia finalitats clares i repetitives a cada església d'aquell orde⁴⁰:

El alzado de la nave, articulado por clásicas pilastres, presenta un segundo nivel con tribunas *bifores*, elemento habitual en numerosas Iglesias de la provincia aragonesa como los templos de Zaragoza, Tarazona, Calatayud, Segorbe o Graus. Estas tribunas se encontra-

ban presentes en todas las Iglesias jesuitas de la provincia, ya que la doble condición de los templos (Iglesia para el colegio, casa profesa o noviciado, y lugar de culto para comunidad de los fieles) hacía casi indispensable su presencia para acoger a los religiosos, quedando la nave reservada al público. Junto a las tribunas destinadas a los asistentes, situadas sobre las capillas laterales o abiertas al presbiterio, muchos templos como el de Tarragona disponían de coro, reservado a los músicos y al *órgano* y situado a los pies sobre el primer tramo de la nave.

Navarro esmenta que la planta de l'església tarragonina seria similar a la del temple del Col·legi de Betlem de Barcelona (1680-1732), en aquesta ocasió amb la testera circular⁴¹, i assenyalava la conservació d'una herència medieval a la província aragonesa de la Companyia de Jesús al llarg del segle XVII. En serien un testimoni la planta de l'edifici: una nau sense creuer amb el capcer pla i la volta de canó amb llunetes. Cal remarcar que els temples de Tarragona i Barcelona mantenen les capelles amb comunicació, la qual cosa representa una novetat respecte a unes altres esglésies, com ara la Sant Carles, de Saragossa, o la del Monti-sion, de Palma de Mallorca⁴².

El 28 d'octubre de 1575 va començar la construcció de la casa, i el 18 d'abril de 1576 s'hi posava la primera pedra. Segons el canonge Blanch, a començament de 1584 els jesuïtes ja vivien a la casa nova i el 5 d'abril es beneïa l'església⁴³.

A la banda oposada de l'actual Rambla Vella tarragonina s'hi emplaçà el convent de franciscans. Fou un dels més grans de la ciutat, ja que es diu que hi van viure més de cent frares. El 1700 l'església va patir les conseqüències d'una explosió d'un polvorí situat molt a la vora, a la Torregrossa, en un baluard veí de la Rambla Vella. El 1704 l'església es va reedificar; el juliol d'aquell any la va consagrar l'arquebisbe Manuel de Samaniego (1679-1744); el 1758 la façana i el cancell estaven a punt d'acabar-se i s'hi afegiren portes noves⁴⁴, i el 1835 també li afectarien les directrius divulgades per la desamortització, motiu pel qual els frares van haver d'abandonar-lo⁴⁵.

Situada dins dels murs de la ciutat, a la coneguda actualment com a part alta de Tarragona, l'església de Sant Miquel del Pla va patir diverses remodelacions al llarg del segle XVIII. El 1700 se'n va construir el cor, ja que feia falta perquè els congregants tinguessin l'espai i comoditat degudes⁴⁶. El 1727 se'n van ampliar les capelles de la part nord, al costat de l'epístola i també a la banda oposada⁴⁷. El desembre de 1734 s'estava desfent l'església vella de Sant Miquel i s'anava cobrint la nova. Això implicava que el disseny de la fàbrica feia temps que avançava també amb

la projecció de les tribunes⁴⁸. Joan Serra Vilaró (1879-1969) —el gran coneixedor i relator de la història de l'edifici— recordava que el 9 de juliol de 1739 es va acordar de fer dues tribunes corresponents a les capelles de les Ànimes i Sant Francesc de Pàdua, a més de les portes de la sala⁴⁹. El 10 de març de 1766, després de mirar als estatuts si l'arquebisbe Lario podia visitar l'església, en revisaria, entre altres parts, el cor, les tribunes, el saló i l'arxiu⁵⁰. El mestre de cases tarragoní Josep Abat⁵¹ fou el director de les obres de l'església de Sant Miquel del Pla⁵², que van tenir lloc cap al 1735⁵³.

L'altra ciutat més propera i amb més dinamisme comercial, Reus, també propiciaria la fundació de nombrosos temples religiosos, que llavors se situarien dins de les muralles. L'església dels franciscans es va fundar el 17 d'abril de 1488 i va ser pagada per la vila. La primera pedra del nou convent va ser posada el 3 de juny de 1731 i s'hi va celebrar la primera missa el 17 de setembre de 1772⁵⁴. El convent de carmelites descalços el va instituir Francisco Robuster (1544-1607), bisbe d'Elna i de Vic, l'any 1606⁵⁵, i l'any 1756 s'hi establiria la Congregació dels Dolors de Maria⁵⁶. La casa de la Missió de Sant Vicenç de Paül va ser fundada el 1758 per l'arquebisbe de Tarragona Pere de Copons i de Copons (1675-1753) i finançada per un particular: Josep Cabré. El convent de carmelites descalces de la Puríssima Concepció es va establir a Reus el 18 de maig de 1660⁵⁷.

Valls va invertir en nombroses obres arquitectòniques i escultòriques que rememoren un notable patrimoni barroc promocionat per diversos ordes religiosos: s'hi instal·laren els caputxins (1579-1835) i, respecte a les fundacions femenines, es quedaren a l'actual capital de l'Alt Camp les carmelites calçades (1680) i les mínimes (1681, edifici que es va enderrocar fa unes quantes dècades). Valls, l'actual capital de l'Alt Camp, també va viure l'arribada d'ordes mendicants i l'ampliació de les seves esglésies en època moderna. La de Sant Joan es va construir al segle XVI, disposava d'unes considerables dimensions i gaudia, al segle XVIII, d'un bon estat de conservació. El 1579 s'hi instal·lava un convent de caputxins⁵⁸ i el convent de Sant Francesc de Paula s'hi va fundar el 1689⁵⁹. Per tant, hom pot veure la considerable presència que tenien els ordes religiosos en aquella capital.

Monuments i ciutats propers com a miralls estètics de referència i modernitat

De ben segur que l'alta mobilitat que registraven els mestres de cases tarragonines també els feia conèixer les esglésies amb més acceptació social

(i estètica) de Barcelona i que, de retruc, també eren valorades a terres tarragonines. Els exemples que més influències van deixar corresponen als temples de Betlem i de Sant Agustí Nou de Barcelona. L'església parroquial dels trinitaris calçats (avui església de Sant Jaume) del 1792 seguia el model de Betlem⁶⁰:

En dita iglesia de pasan a abaxar las voltas de las dos capellas més inmediatas al cruzero, frente la una de l'altra, per guarnir-se tribunas o celosías, com en la iglesia de Betlem, y aixís en todas las demás oberturas sobre de las capellas, comensant-i ya a treballar a un costat, que és lo altar de Sant Rafel Arcàngel, que és de casa Llampillas, qual altar queda tot tapat.

El 1594 es van construir unes tribunes amb dues capelles a la part esquerra de l'altar major de l'església de Betlem, a l'alçada del primer pis⁶¹. Els mestres tarragonins que anaven a la Barcelona del segle XVIII devien quedar força impressionats per la imatge que oferia als visitants aquell monument tan popular. El baró de Maldà (Rafael d'Amat i de Cortada, 1746-1819) deia que el temple de Betlem era⁶² «lo millor de Barcelona o dels millors».

Un bon mirall per a les esglésies de Tarragona fou el món barceloní de la construcció, que hi va influir de moltes maneres. El baró de Maldà, en descriure la ciutat de Barcelona a finals del segle XVIII, enumerava l'existència de tots aquests centres religiosos: la catedral de la Santa Creu, set parròquies, una col·legiata, divuit convents de frares, vuit col·legis d'aquests últims, divuit convents de monges i quinze esglésies públiques⁶³. Les institucions conventuals eren superiors a les esglésies parroquials.

Segons A. Rodríguez, del col·legi de Nostra Senyora de Betlem de Barcelona només se n'ha conservat l'església, molt reconstruïda pels incendis i les destruccions, la qual cosa dificulta que se'n refaci el ric patrimoni. El col·legi es va fundar el 1553 i la seva església tenia trets gòtics; més endavant es cremaria durant les festes de canonització de sant Francesc de Borja el 1674. A causa d'aquest fet, el rector P. Teodoro Mauris en va encomanar una nova traça al mestre de cases Josep Juli⁶⁴. La nova església es va començar el 1681 i es va acabar totalment el 1732. Per A. Rodríguez, la planta correspon a la d'altres temples de la província jesuítica d'Aragó: feia 28 metres d'amplada, 14 dels quals corresponien a la nau central, i la resta, a les capelles laterals. Els set trams de la nau són curts i fineixen a la capella major semicircular. Aquest disseny recordava el de les esglésies gòtiques mediterrànies i encaixava dins de les necessitats del «modo nostro» jesuïta, vàlid de cara als ministeris pastorals. L'església

de Sant Agustí de Tarragona s'iniciaria una mica abans que la de Barcelona⁶⁵:

[...] las bóvedas se hicieron de cañón, los arcos de capillas y tribunas de medio punto y las capillas se cubrieron mediante cupulillas elípticas y linternas. Como sucedió en otras muchas ocasiones, el templo sin perder su monumentalidad, fue sometido desde 1737 a un maquillaje de menuda decoración barroca por el equipo de ornamentistas que enriqueció otras Iglesias de la provincia religiosa de Aragón, capitaneado en sucesivas fases por los hermanos Miguel Sesé y Pablo Diego Lacarre.

La fàbrica de Sant Agustí Nou de Barcelona també conserva vistoses tribunes, observades i valorades pel baró de Maldà⁶⁶. L'atzarosa biografia que va patir aquest edifici, a partir de la participació d'importantíssims mestres de cases barcelonins, com ara Pere Bertran (c 1677-1751)⁶⁷ o Joan Garrido, la va resumir i estudiar M. Arranz. Aquest darrer autor narra com Bertran va copsar una època de marcades influències per l'arquitectura barroca local: l'assimilació dels barrocs castellà i italià; la presència de la cort de l'arxiduc Carles d'Àustria a Barcelona, amb un nombre elevat d'artistes formats a Itàlia, o els plantejaments dels enginyers militars i flamencs al servei de Felip V, que llavors treballaven per terres catalanes. Aquells mestres de primeries de segle reberen noves influències que marcaren canvis estètics a les seves obres⁶⁸. Bertran, que tenia coneixement de divuit llibres relacionats amb l'arquitectura⁶⁹, veuria transformacions substancials a la pròpia Ciutat Comtal, com ara la construcció de l'església de la Ciutadella, que, sens dubte, degueren modificar els fonaments artístics de mestres de cases locals i forasters. Garrido treballaria al convent de Sant Agustí Nou amb el pare de l'arquitecte Josep Prat⁷⁰, professional que deixaria el saber tradicional dels mestres de cases barcelonins propi del seu pare per acollir-se al classicisme i als coneixements característics de l'enginyeria militar assentats en nombroses obres de l'arxidiòcesi tarragonina.

A Barcelona hi havia una bona quantitat d'esglésies que corresponien a ordes religiosos que mantenien uns models semblants als edificis de culte de creu llatina. Les fotografies d'abans de la Guerra Civil mostren interiors de temples de la Ciutat Comtal totalment esplendorosos, amb tribunes engalanades amb gelosies. Les semblances i les necessitats entre monuments de les dues capitals són prou evidents, encara que les barcelonines eren veritablement riques en ornamentació. En algunes de les façanes d'aquests edificis s'hi pot entendre la distribució interior de les tribunes gràcies a les finestres balconeres emplaçades a

l'alçada del primer pis i que podien tenir diverses utilitats. Per exemple, des de les de la façana de l'església del Vendrell es beneïen els animals i les cavalcades, que es col·locaven a la plaça situada davant mateix (vegeu figura 1)⁷¹.

En canvi, l'interior de la capella dels Dolors, de Valls, o de l'ermita del Remei, d'Alcover, recorden les esglésies de planta centralitzada que tenien una altra presentació més ostentosa i rica. Salvant les distàncies, hom pot recuperar espais elaborats per Josep Morató Soler (1683-1736) a l'església dels Dolors, de Vic (1724-28). Edificis com ara el de Vic actuaren com a models i miralls creatius per a molts mestres de cases del llavors Principat. En el cas dels exemples tarragonins, la filiació és més propera, a causa del treball del vallenc Lluís Bonifàs (1730-1786), que, com és conegut, també actuava com a tracista i avaluava la tasca de mestres de cases com un expert més en arquitectura.

Els mestres de cases i arquitectes, a favor de construir tribunes?

De fet, les esglésies dibuixades pels dos arquitectes capdavanters a l'arxidiòcesi com foren Josep Prat o Joan Antoni Rovira ja no preveïen aquestes estructures. Prat va reservar la inclusió del cambril a una obra com el santuari de Passanant i va excloure els referents de les tribunes a la capella de Santa Tecla de la catedral de Tarragona. I els encàrrecs de noves esglésies com ara la de la parroquial de Vallmoll, traçada per Rovira, no reivindicaven les tribunes. L'estètica finisecular avançava cap a una altra direcció. Així, les plantes saló suplien la presència d'aquests elements a l'arxidiòcesi. En el disseny de les traces dels temples en què van intervenir inicialment Prat i Rovira, com ara l'església parroquial del Catllar, no s'hi van idear tribunes. El desig de sintetitzar els detalls arquitectònics tant com es pogués es va dur a terme al màxim, resolent l'interior de les obres amb un estil que caminava cap al classicisme imperant, a més a més manifestat per les resolucions de la Reial Acadèmia de Belles Arts de San Fernando de Madrid.

Exemples singulars i aïllats

A l'arxidiòcesi tarragonina l'ús majoritari de les tribunes (i espais de pas) superiors a les esglésies d'època moderna es concentra a les principals ciutats i pobles que han actuat històricament gairebé com a caps de comarca. Un dels vincles entre esglésies i tribunes és força clar: la necessitat d'un públic que les podia emprar en determinades funcions litúrgiques festives. A començament

Figura 1.
Façana de l'església de Sant Salvador del Vendrell. Biblioteca de Catalunya.
Fons Josep Salvany, SaP_020_07, 1911.

del segle XVIII, els llocs que sumaven més població a l'arxidiòcesi (Tarragona, Reus, Valls, Montblanc, el Vendrell i Falset) es convertiren en centres ideals perquè els ordes religiosos de franciscans, agustins, dominics i carmelites hi construïssin convents i esglésies. Val a dir que aquells monuments nasqueren després d'una època en què els temples ja no tenien capacitat per encabir els feligresos i que n'hi havia molts que mostraven un estat de construcció molt precari. Per una part, suplien les mancances d'espai de les fàbriques parroquials i, per l'altra, aquells monuments es creaven amb una altra finalitat que havia de reblar, enfortir i consolidar la fe de cada nucli. Tot plegat convergia en la necessitat d'obrir espais nous i d'ampliar els que ja hi havia.

Si bé per als ordes religiosos les tribunes eren útils, no ho eren tant a les esglésies parroquials. Curiosament, les que en tindrien serien edificis que daten de primeries de segle, com ara les de Constantí, la de Torredembarra o la de Vila-rondona, en aquest cas acabada a finals de segle, després d'un seguit d'aturades. Però són exemples puntuals que responen a unes fites concretes de la població que les va bastir, dels comitents que les van encarregar i dels mestres de cases que les van crear.

Una mostra de la inclusió més primerenca de les tribunes correspon a l'església parroquial de Sant Feliu, de Constantí, a l'actual Tarragonès, que va ser construïda en diverses etapes. El 1581 es convocava la subhasta d'aquella futura fàbrica⁷². Vora un segle després, el 13 de febrer de 1662, el mestre de cases Joan Coder, de Tar-

Figura 2.
Altar i orgue de l'església de Torredembarra. FCEC_BLASI_A_2302. Francesc Blasi Vallespinosa, 1926.

ragona, i els jurats de Constantí signaren el contracte per 450 lliures per aixecar la nova església d'aquell lloc⁷³, encara que llavors no es formalitzaria. El 15 de maig de 1727 s'acordava que la futura església nova se situés a la dreta de les ruïnes del castell local. No seria fins l'any 1734 que se'n començaria la fàbrica de nou. L'empresa inicial la van dur a terme els mestres de cases Joan Monguillot, Jaume Joan Lleonat, Joan Bonet i Josep Sorts. D'aquests *arquitectors* —tal com reitera un document de 1735⁷⁴—, el darrer era barceloní⁷⁵ i qui sap si hi va aportar influències de les esglésies de la capital que ja estaven acabades.

L'any 1736 només hi treballaven Monguillot i Sorts⁷⁶. Les tribunes de les parts superiors de les naus es presenten com a balconades dividides en dues parts: la part inferior amb la balustrada de fusta i la part superior tancada com si fos una gelosia. Les motlures emplaçades als balcons són semblants a les que envolten les finestres del campanar de Maspujols, ja que hi va treballar el mestre de cases Monguillot⁷⁷. El cognom Monguillot es va localitzant en nombroses fàbriques tarragonines, per exemple: un mestre de cases anomenat Jaume Monguillot, llavors habitant de l'Aleixar⁷⁸, actuaria com a expert amb Ramon Salat, mestre de cases de Santa Coloma de Queralt, el 1750 com a supervisor de l'obra de l'església de Sarra⁷⁹. Novament, un Jaume Monguillot, mestre de cases de l'Aleixar que al desembre de 1758

era habitant de Poboleda, li va prometre al mestre de cases i picapedrer Pere Ortiga de Poboleda d'entregar-li pedra per a la portalada major i per a la grada de l'altar major d'aquella església que llavors es fabricava⁸⁰.

L'església parroquial de Sant Pere de Torredembarra disposa de vistoses tribunes planificades ja al segle XVII. L'espai del temple actual ocupa part de l'antiga església i del fossar. De l'edifici successor de l'església medieval se'n va posar la primera pedra el 10 de març de 1677. L'església antiga no estava encarada com l'actual, perquè l'entrada es localitzaria a la plaça de l'església i l'absis tocava a la rectoria vigent avui dia⁸¹. Les obres van durar tres anys i l'arquebisbe la va beneir el 4 de desembre de 1680. Al segle XVII es va treballar en la construcció del creuer i la capella de Santa Rosalia, i també se'n va obrar el campanar. Per tant, el dibuix de la planta ja era l'aprovat al segle XVII⁸². L'arquebisbe Lario va donar permís per ampliar l'església parroquial de Torredembarra el 1771 (vegeu la figura 2), on s'havia de fer el creuer, el presbiteri i la cúpula. L'edifici havia estat beneït el 4 de desembre de 1680, i el 1705 se'n col·locava l'orgue barroc. Possiblement les tribunes ja existien al primer eixamplament de l'església, per tant, serien de les més prematures del segle XVII. L'any 1771 l'arquebisbe Lario donava el permís per fer-ne el creuer, que s'acabava el 1774 amb el presbiteri i la cúpula.

L'església parroquial de Santa Maria de Vila-ródona es va obrar en dues fases i es va aturar diverses vegades. El 1758 l'església mostrava un estat de ruïna imminent i el 1759 el mestre barceloní Joan Fiter⁸³ supervisava els fonaments oberts del nou edifici que es començava a construir⁸⁴. La taba de la fàbrica és de 1760, i el 1764 se'n tornava a subhastar l'obra, perquè el mestre de cases Jaume Gatell no la podia continuar com a constructor degut a un accident⁸⁵. Pel camí, i gràcies a alguna queixa, el 1761 es frenava la subhasta de la fàbrica, perquè era poc precisa i se sospitava que es lliuraria als mestres barcelonins Juan Garrido, Josep Mas i Joan Fiter⁸⁶. El 1766 hi havia la meitat de l'obra construïda, però no es comenta res de les tribunes que mostra l'edifici. El 1790, el Qüestionari de Zamora precisava que l'església ja tenia el creuer, una capella a cada costat de la nau i que llavors estava parada. La represa de les obres es va dur a terme el 1793 per tancar-la el 1797⁸⁷. Les obres continuaven, ja que al juliol de 1793 s'anava a portar la planta de l'església per revisar-la, fet que va costar 3 lliures i 15 sous⁸⁸.

En realitat, els mestres de cases coneguts que varen treballar a l'església del Vendrell procedien, en gran part, de terres barcelonines. Francesc Bels i Josep Bels, pare i fill, la començaren entre 1732 i 1749, però el fill moriria en aquella construcció el 1735 en caure d'un arc⁸⁹. Amb tot, es conserven

rebutts pagats al mestre Bels fins al 1744 i 1745. Més endavant hi treballaria el mestre de cases Manuel Farré, que en formaria el campanar entre 1781 i 1784. El mestre Pere Cañellas, també barceloní, hi esculpiria la cornisa i les mènsules del campanar i els gerros (1784). Fins i tot acudirien a visitar l'obra altres dos reconeguts mestres de cases barcelonins: Joan Fàbregas i Simó Ferré⁹⁰. La façana la va obrar el mestre barceloní Pere Cañellas⁹¹.

Algunes fonts de les acaballes del segle XVIII s'aturaren a narrar com lluien aquelles tribunes. El baró de Maldà va visitar l'església de Sant Domènec de l'actual plaça de la Font tarragonina el 26 de setembre de 1792 i en va comentar que tenia tribunes laterals⁹². Uns quants dies després, el 28 de setembre, ell i la seva comitiva anaren a escoltar missa a Sant Agustí, que, segons ell, era, llavors, la «més hermosa de totes» i en va recollir, en especial, l'ornamentació de les tribunes⁹³: «[...] en todas las tribunas doradas y jaspeadas y així mateix en sos retaules de escultura, majorment lo major». Aquest elogi el repetiria també referint-se a edificis barrocs barcelonins, tot i que ja no s'estilava el detall pel gust barroc. Malgrat el gradual rebuig d'aquest pensament estètic a favor de l'acadèmic, l'any 1789 el mateix baró de Maldà faria una lloança de les tribunes de l'església de Sant Felip Neri tancades per gelosies barroques⁹⁴. És clar que el monument gaudia de determinats privilegis musicals, atès que allí s'hi s'estrenaven els oratoris abans que a la capella de la catedral. La programació dels oratoris es duia a terme, segons relata J. de C. Laplana, en uns dies assenyalats. En una d'aquestes celebracions els homes i els joves omplien les tribunes de l'església, espai del temple on no podien accedir les dones⁹⁵.

Sembla, doncs, que hi ha algunes tipologies de plantes a les quals els era més fàcil d'acollir corredors superiors oberts per tribunes. Així, els prototipus analitzats recorden plantes que ja són clàssiques en el context català i es parteix de models jesuítics, amb una planta rectangular que evoca el Gesù romà. Fra Josep de la Concepció també havia partit d'esquemes que deixarien una forta petjada en el pensament dels mestres de cases i arquitectes: fàbriques d'una sola nau, capelles laterals intercomunicades i situades entre els contraforts, creuer amb cúpula i volta amb llunetes i amb finestres laterals. Calia un cor que quasi dilatés l'espai superior unit amb les tribunes.

En el territori tarragoní del Pla de Santa Maria hi ha una planta saló que les supleix i que els dona una atmosfera plena d'un ambient nou i d'una vista molt més oberta i més dinàmica de l'interior. Aquests tipus de plantes són visibles des de l'església de Santa Caterina de Vinyols i els Arcs fins a les més tardanes, com ara la de Capafonts, o aïllades, com ara la de Santa Perpètua de Gaià.

En el context de l'arxidiòcesi tarragonina hi havia espais inusuals com els que hom pot veure a Sant Jaume de Belianes. En una relació de 1805 es diu que hi havia sis tribunes sobre tres altars a cada costat de l'església, però que hi anava la gent menys devota i que allí s'hi feien irreverències. Per això, l'arquebisbe Armañà va determinar que es possessin dues portes a les entrades i que només les pogués obrir el rector els dies que fos convenient per si hi acudien molts fidels⁹⁶.

En alguns d'aquests edificis és fàcilment detectable la presència de les tribunes, perquè apareixen les finestres balconeres o els balcons a l'alçada del primer pis al centre de la façana o a les torres laterals que corresponen a l'alçada de les tribunes de l'interior. Les tribunes formaven part de la distribució de l'edifici, encara que obrir finestres cap a l'interior de la fàbrica estava prohibit⁹⁷: «Los rectores no donaran llicència a ninguna persona pera foradar las paredes de las Yglesias o capelles y desde allí oír missa. Aquellas finestres que fins vuy són obertes sens la llicència del ordinari, se manan tancar baix pena de 50 lliures». Construir la tribuna d'una església de cara a una casa adjacent no era gaire ben vist per alguns arquebisbes. Aliaga n'era un⁹⁸.

A les esglésies carmelitanes portugueses de llocs com ara Coimbra, Évora o São Salvador da Bahia són habituals les tribunes damunt de la nau, mentre que a Espanya no sovintegen, tot i que al temple dels pares carmelitans d'Écija i al de San Josep, de Mataró, el 1590 s'hi van col·locar petites tribunes sobre les capelles laterals⁹⁹. En referència a aquesta església, J. Garriga explicava que la influència era italiana¹⁰⁰. Les esglésies de la companyia necessitaven tribunes i cors elevats per mantenir la intimitat dels frares del convent¹⁰¹.

Algunes de les tribunes es convertien en veritables espais de celebració, i segurament en determinades festes devien transformar-se en escenografies de poder i de luxe. Lluny queda la plàstica aplicada a les *cantories* de l'art barroc italià o a les *Asankirche* alemanyes a l'estètica tarragonina. A la nova església franciscana reusenca, beneïda l'11 de setembre de 1772, hi havia tribunes a dintre. La imatge que ofería aquest temple als seus fidels consistia en persianes daurades que s'obrien a la nau central i al creuer, amb aranyes i salomons que penjaven a les voltes i amb nombrosos confessionaris escampats¹⁰². Posteriorment, aquelles tribunes del costat de l'Epístola foren cegades. L'església dels jesuïtes de Tarragona va sorprendre gratament el baró de Maldà quan la va visitar¹⁰³:

«[...] bell temple per lo molt ben adornat en son interior, dorades todas las tribunas, ab la del cor y altar major, hermoseant-lo en gran manera tots los sòculs y pedestals de vários estucos encarnadencs y de altres colors [...].»

Figura 3.
Interior i altar del santuari de la Bovera. AFCEC_BLASI_A_2408. Francesc Blasi Vallespino-
sa, 1920-1930.

Tribunes en altres emplaçaments i adaptades a uns altres usos: santuaris, ermites i capelles

A priori sembla que molts dels santuaris i de les ermites de l'arxidiòcesi haguessin de tenir tribunes, encara que la realitat és tota una altra. Hom pot sospitar que la necessitat d'emplaçar un cambril era superior a la d'afegir-hi tribunes, ja que el seu ús com a lloc de pas i de veneració de la imatge de l'ermita inicial així ho requeria. Però el fet de disposar-ne tenia a veure amb si era una obra renaixentista, d'inicis del segle XVIII, defensiva, de finals del barroc o més plenament acadèmica¹⁰⁴. El balanç de la seva aplicació a les terres tarragonines és força desigual. En aquest sentit, en podem veure dos models força diferents, com el del santuari de la Bovera (Guimerà, actualment pertany a la comarca de l'Urgell) o el de Passanant (Conca de Barberà). A la Bovera, el mestre de cases Ramon Nicolau havia de fer les obres al santuari des de l'any 1726 fins al 1729 per 560 lliures¹⁰⁵. L'arquitecte Francesc Albareda presentaria uns quants anys després dues traces, de les quals se'n triaria una pel preu de 100 lliures (vegeu la figura 3). A la Bovera, les tribunes ja existien almenys abans de l'11 de gener de 1706, ja que apareixen citades en l'ús dels comptes que procedien de les almoines, dels fruits, etc. dedicats al santuari¹⁰⁶.

Per executar un temple molt reconegut al segle XVIII, el de Santa Maria de Passanant, a l'arquitecte Josep Prat ja no li interessava organitzar els espais amb tribunes i va augmentar el poder del cambril, tal com corresponia a un edifici religiós que havia de realitzar les funcions pròpies d'un santuari. També va ser una manera, per part de l'acadèmic, d'enfortir les noves modes de simplificació estètica.

Un altre dels santuaris tarragonins més populars és el de Sant Magí de la Brufaganya, que inclou gelosies als costats del presbiteri, va ser bastit el 1735 i posseïx sis capelles obrades el 1745 pel marquès d'Aitona¹⁰⁷. El cambril era conegut, al començament de la dècada de 1930, per la gran quantitat de presentalles que acumulava.

Una de les ermites aixecades a la primeria del segle XVIII, i que presenta tribunes, és la de la Mare de Déu del Camí, de Cambrils, que va ser reformada entre 1704 i 1722 i en pagaria les despeses el canonge Andreu Foix, fill de la població. Tindrien cura de l'edifici els pares agustins de la Mare de Déu de la Gràcia¹⁰⁸. El temple es va inaugurar el 1778 i el va finançar l'ajuntament local. Es diu que els pescadors van anar amb les seves barques a Barcelona a buscar-hi la pedra per bastir-la. En morir, el 29 de juny de 1723, el canonge Andreu Foix deixava diverses rendes per acabar l'ermita que ell havia començat. Potser aquesta circumstància i el fet que havia estat canonge de la seu de Barcelona durant quaranta-vuit anys¹⁰⁹ va provocar que tingués quelcom a veure amb l'alçat dels plànols de l'ermita que ell impulsaria¹¹⁰.

Les tribunes també tindrien un protagonisme especial a les capelles dels temples parroquials. La capella del Santíssim de l'església parroquial de Sant Julià, de l'Arboç, allotja dues tribunes a les parets que tanquen l'altar. La primera pedra de l'estança es va posar el dia 23 de gener de 1753, festa de Sant Macari, i els plànols es deuen a fra Damià, germà llec de l'orde dels carmelites descalços¹¹¹. L'obra era beneïda per la mateixa festivitat de 1770.

Hi ha unes altres esglésies que mostren tribunes emplaçades als laterals de les parets que tanquen el presbiteri, com ara el temple de Sant Jordi, d'Ardenya¹¹², o la petita capella de Sant Esteve, de Guimerà, ja ben entrat el segle XVIII. També, excepcionalment, apareixen en els documents referències a les tribunes d'alguna rectoria, com ara la de Creixell, ja que el 27 d'abril del 1766¹¹³, durant la visita pastoral feta per l'arquebisbe Juan Lario, es diu que, com que va trobar que l'església estava bruta, va manar que es netegés cada vuit dies, a més, va ordenar que es clavés la gelosia de la tribuna de l'habitació de la rectoria (encara que no en queda prou explícita la situació).

També la Prioral de Sant Pere, de Reus, rebria la sol·licitud, a partir de 1657, de Francesc de

Montserrat per construir-hi la capella del Santíssim dirigida per fra Josep de la Concepció. Com altres esglésies, tenia tribunes incloses a les parets de les sagristies que donaven al presbiteri.

A la capella dels Dolors de l'església parroquial de Sant Joan, de Valls, les dues tribunes són posteriors a l'obra d'aquella fàbrica beneïda el 8 de desembre de 1781¹¹⁴. La tribuna de la part de l'Evangelí correspon al bisbe Marià Martí i Estalella (1719-1792), oriünd de Bràfim, que ho va ser primer de Puerto Rico i després de Caracas. A Valls va finançar el retaule major de la capella¹¹⁵. La tribuna de la banda de l'Epístola la va sufragar la coneguda família Baldrich, de la capital de l'Alt Camp, alguns membres de la qual van ostentar càrrecs distingits a la ciutat, tant religiosos com culturals. L'11 d'octubre de 1824 es va començar a executar —tal com indica el diari *La Crònica de Valls*— per 30 lliures, 11 sous i 4 diners¹¹⁶. Aquestes gelosies apareixen en fotografies d'abans de 1936, però actualment no són visibles. A Valls, l'erudit Puigjaner indica que Lluís Bonifàs va ser qui va acabar les tribunes de la capella dels Dolors. Així, el 23 d'abril de 1782, segons l'autor vallenc, l'escultor acabava les tribunes d'aquell espai que va pagar el prior Antoni Baldrich¹¹⁷. Sens dubte, en el cas d'aquesta capella, el gust estètic de l'escultor Lluís Bonifàs, implicat en el disseny de l'ermita del Remei i de la capella dels Dolors, hi va tenir molt a dir (vegeu la figura 4).

En el cas de la capella de la Concepció, d'Alcover (c. 1622), avui desapareguda però hereva del pensament arquitectònic de l'Escola del Camp, que per les dimensions gairebé era tractada com un oratori, cal dir que hi havia tribunes que la conformaven com una tipologia especial d'interior.

Tribunes presents en esglésies i castells

Les tribunes tingueren un enclavament que procedia dels vincles amb els seus comitents, benefactors o senyors locals, que les lligaven estretament amb la construcció i el destí de l'edifici on es van obrir. L'església parroquial de Falset, prèvia a l'actual, tenia un finestral emplaçat al cor que actuava com a tribuna que s'unia a les restes de l'antic castell. Per la seva banda nord, l'església parroquial topava amb el mur de tancament del castell. Així, E. Gort descriu com havia de ser aquella vella estança¹¹⁸: «A la banda oest hi havia, probablement, la pica baptismal, i també hi havia el cor, on s'obria un finestral enreixat que donava a una sala del castell dita “la tribuna”, des d'on els barons podien oir la missa sense haver de baixar a l'església». La qüestió de la tribuna no era pas un tema secundari per als barons del castell. L'església de Santa

Figura 4. Interior de la capella dels Dolors, de Valls (Església parroquial de Sant Joan de Valls). ACAC. Fons Impremta Castells (SIR 3121). Autor: Pere Català Pic, s/d.

Maria havia quedat petita i, pel que descriuen algunes fonts, hauria necessitat nombroses reparacions. Quant a l'església nova, no es volia haver de tornar a construir vora el castell, per esquivar-ne la pujada d'accés. Inicialment es va haver de demanar permís al duc de Cardona per edificar-la de nou i que, a més a més, estigués apartada del castell. El 21 d'agost de 1767 el duc acceptava aquella nova edificació sense obviar-hi la construcció d'una tribuna¹¹⁹:

«[...] he venido a condescender a tan justa solicitud, per con la condición que en dicha nueva iglesia se construya una tribuna y en ella y en la puerta principal deben estar esculpidas las armas de mi Casa en testimonio de mi patronato [...] sin faltar las salvedades de mis derechos y prerogativas».

Una de les condicions que manava el duc era que es construís una tribuna al presbiteri per al

seu ús exclusiu i que mantindria els drets que havia tingut sobre l'església anterior. El 7 de maig de 1768 es varen signar els capítols per fer l'obra nova amb el mestre Joan Sentís, constructor, també, de l'església de Ginestar¹²⁰. El temple era beneït l'octubre de 1780¹²¹.

A Arbeca (les Garrigues) també existia el referent de les tribunes a la seva capella del castell. El 7 de març de 1656 la capella estava molt «indecent», segons en relaten els decrets. A més, el poble havia intentat construir una nova església de la qual se n'havien posat els fonaments, però els ducs de Cardona, senyors del lloc, ho van impedir¹²².

Conclusions

Un cop analitzats diversos exemples de tribunes a la zona tarragonina, se'n pot deduir que no eren estrictament una prioritat del classicisme, però sí del barroc de primeries del segle XVIII. També adquirien un paper més visible si es trobaven en una església de les principals capitals de l'arxidiòcesi, ja que immediatament aconseguia una categoria diferent i projectava també una imatge de poder que necessitava l'art de la contrareforma. La singularitat econòmica i social de la capital les usava per demostrar la seva força. La gran majoria d'esglésies parroquials, però, van prescindir d'incorporar aquest element; només algunes i, especialment, les més primerenques del segle XVIII, hi instal·laren les tribunes. Tampoc era un espai imprescindible per la ideologia que volien dependre aquelles fàbriques. Les esglésies construïdes a inicis del segle XVIII tenien més possibilitats de comptar aquests corredors segons la pròpia evolució de l'art barroc local i les despeses dels seus comitents.

La màxima de l'economia, la simplicitat creativa i l'estalvi anava lligada directament amb el que volien els administradors de les obres realitzades a les parròquies rurals. De fet, les esglésies que necessitaven canvis eren les parroquials, que eren les que es trobaven en un estat pitjor; les «provincials» no plantejaven problemes estructurals tan greus com les esglésies més allunyades de la capital.

Els ordes religiosos necessitaven la complicitat que els podien oferir les galeries altes per celebrar-hi determinades cerimònies, i aquelles transmetien elegància i ampul·lositat als feligresos que hi buscaven soplúig espiritual. Aquestes esglésies tenien unes directrius constructives clares, unificades i reblades pels frares fabricadors de la mateixa entitat religiosa que les dissenyava.

Però, com que el creuament de camins estètics del segle XVIII fou molt evident, les tribunes no es van perdre de vista en certs espais en els

quals alguns escultors mantenien l'herència rococó, que encara hi era molt present. Les tribunes s'associaven a santuaris o ermites molt rellevants que les requerien i que mostraven una utilitat més clarament vinculada a festivitats determinades en la qual feia falta més espai per acollir els feligresos que hi arribaven de manera massiva. A la Bovera (Guimerà) hi havia tribunes i també en trobem al santuari de la Mare de Déu del Camí, de Cambrils, és clar que aquestes procedien d'un mecenatge arribat d'un prevere culte i que va viure durant molt de temps a Barcelona. Llavors, la influència forana fou decisiva a Cambrils. I la sensibilitat del seu patrocinador, també. Alguns espais centralitzats es permetien d'unir tribunes amb cambrils, com ara l'ermita del Remei, d'Alcover, o la capella dels Dolors de l'església de Sant Joan, de Valls, en aquest cas agermanades possiblement per mestres de cases coneguts i propers a l'entorn de l'escultor Lluís Bonifàs. Aquí hi perduraven elements de filiació rococó, que creaven un ambient de recolliment espiritual molt especial, com desprenen algunes fotografies d'abans de la Guerra Civil. Però una tribuna és també un mirador, un lloc per albirar i per restar-hi distant o un lloc per escoltar les celebracions litúrgiques en la intimitat. Així, hi ha comitents que es resistiren a perdre els seus privilegis, com a Falset.

Sobre la geografia on van ser afegides, val a dir que hi ha una relació molt directa amb els pobles que històricament van pertànyer a la diòcesi barcelonina o que eren partícips del seu radi d'acció artístic proper. Així, el Vendrell, Torredembarra o Vila-rodona van construir edificis parroquials amb tribunes. És a dir, també hi ha un vincle entre la procedència i el saber dels mestres de cases i el lloc on guanyarien els nous contractes. Els pobles més propers a la zona de Barcelona i els dels voltants també reberen la influència dels seus mestres de cases i de l'estètica usada i divulgada a la Ciutat Comtal.

Però la mateixa evolució estilística de tot un segle va fer caminar aquestes obres cap a la mirada acadèmica. Així, de l'esclat de filiació més barroca (de primeries del segle XVIII), es passarà a relegar aquest element de manera progressiva. És clar que les plantes saló que aniran guanyant terreny per nuclis tarragonins no necessitaven tribunes ni galeries altes. La mateixa planta i els pilars de suport que elevaven la nau i que l'ampliaven ja eren de per si portadores d'un llenguatge arquitectònic nou, més dinàmic, menys feixuc i que abraçava la fe dels feligresos amb un diàleg diferent del que li podia causar el creat per les plantes de creu llatina. Les tribunes acompanyaven el visitant reforçant l'espai de camí cap a l'altar, mentre que les plantes de saló l'obrien i l'alleugerien sense galeries altes.

Els arquitectes acadèmics que varen passar per la capital i pels pobles de les rodalies anaren descartant la pràctica de les tribunes a les seves obres, perquè circulaven uns altres pensaments i unes altres necessitats que feien girar el seu imaginari estètic cap a uns altres llenguatges de síntesi. Ni l'arquitecte Prat en dibuixaria per a Santa Maria Magdalena, de Pradell, en una de les plantes més particulars que es coneixen, ni per a

la capella de santa Tecla de la catedral de Tarragona. Ni tampoc existeixen a Sant Magí, església emblemàtica de la ciutat de Tarragona dissenyada per un enginyer militar. De la mateixa manera que hi ha una mirada cap a la Ciutat Comtal com a model barroc, també hi ha una mimesi que accepta llenguatges més serens, més classicistes. I les tribunes reberen aquest desplaçament geogràfic d'una manera directa.

1. J. BRACONS CLAPÉS i M. ROSA TERÉS TOMÀS (2002), «La catedral de Barcelona», director A. Pladevall, *L'art gòtic a Catalunya, Arquitectura I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 278-285.
2. Aquest article vol propiciar una reflexió sobre la presència de les tribunes situades damunt de les naus laterals i que tradicionalment s'han obert a la nau central de les esglésies. Igualment, s'hi revisa el paper de les finestres o dels balcons situats als costats del presbiteri de l'altar major, que servien per seguir les celebracions a distància, sense ser vistos. Sovint es tancaven mitjançant gelosies obrades en fusta i que es podien localitzar de nou en petits espais, com ara capelles o ermites que mostraven plantes centralitzades que les incloïen en el seu disseny.
3. J. GARRIGA RIERA (2016), «L'arquitectura i les arts a l'època del Renaixement», *Catalan Historical Review*, 9, p. 149. L'autor perfila com es van anar afegint aquests nous models de transició a les estructures gòtiques: «L'esquema fa compatibles algunes variants en la definició de la planta i de l'alçat, en particular dues que tindran una certa rellevància funcional i formal, encara que d'entrada siguin poc freqüents, bé que no pas estranyes, en la tradició arquitectònica local. Primera, la perforació dels contraforts amb un pas de comunicació continu entre les capelles, que ofereix recorreguts perimetrals secundaris a la manera d'embrionàries naus laterals. I en segon lloc, la incorporació a l'alçat interior de la nau de tots els espais exteriors restants entre els contraforts mitjançant l'obertura de tribunes altes, és a dir, amb l'habilitació d'una segona sèrie de capelles superposades a les inferiors i amb recorregut perimetral elevat entre la capçalera i el cor dels peus, dreçades pràcticament fins al nivell de l'intradós de la volta o deixant un reduït desnivell d'alçada, just per encabir-hi un petit òcul o finestra exterior».
4. J. GARRIGA RIERA (1987), «Continuidad tipològica en la arquitectura religiosa del siglo XVI en Cataluña», *Arte Gótico Postmedieval*, director Luciano Reinoso Robledo, Segovia, Publicaciones de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Segovia, p. 135.
5. J. GUDIOL (1916), *Resum d'Arqueologia Cristiana*, Barcelona, Bonavía & Durán, p. 15.
6. J. GARRIGA RIERA (1987), «Continuidad...», op. cit., p. 136.
7. Un bon exemple el configuren l'església de Sant Jaume d'Ulldemolins i l'ermita de Santa Magdalena del mateix lloc.
8. J. PIÉ FAIDELLA (1984), *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*, Tarragona, Diputació de Tarragona, p. 521.
9. *Ibidem*, p. 520.
10. J. GARRIGA RIERA (1987), «Continuidad...», op. cit., p. 135.
11. C. NARVÁEZ CASAS (2004), *El tracista Fra Josep de la Concepció (1626-1690)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 133.
12. L'estudi d'aquesta part dels edificis religiosos es mereix una veritable revisió a nivell català.
13. J. SERRA VILARÓ (1959), *Sant Miquel del Pla: Noticias históricas sobre esta Iglesia de Tarragona*, Tarragona, Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV, p. 8. L'església de Santa Maria de Natzaret, al costat del castell del Rei de Tarragona, ja apareix referenciada l'any 1162. Aquell edifici es reformaria el 1732. Èxtret de C. BACHES PLA (1993), *Crònica del IV Centenari de la Casa de la Sang 1592-1992*, Tarragona, Congregació Puríssima Sang, p. 1-2.
14. J. SERRA VILARÓ (1959), *Sant Miquel...*, op. cit., p. 8.
15. J. M. RECASENS (1975), *La ciutat de Tarragona*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino, vol. II, p. 146.
16. *Ibidem*, p. 156.
17. *Ibidem*, p. 156.
18. L. del ARCO (1906), *Nueva guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*, Tarragona, Tipografía Tarraconense, p. 135-136.
19. Segons la *Relació sobre l'estat de l'església de 1806*, redactada per l'arquebisbe Mon y Velarde (1749-1819) en referència a les cases de religiosos existents a Tarragona i a la seva arxidiòcesi, s'han de considerar les següents: «[...] contándose 23 cenobios de hombres de esta forma: dos de Dominicos, seis de Franciscanos, dos de Cistercienses, uno de Carmelitas calzados, tres de descalzos, uno de Trinitarios, dos de Mercedarios, y otro de Mínimos, a los que se une el Colegio de Sacerdotes de San Vicente de Paúl. En la misma ciudad de Tarragona hay de ellos uno de Dominicos, uno de Franciscanos, uno de Agustinos, uno de Carmelitas Descalzos, otro de Trinitarios, y uno de Mercedarios, los restantes están diseminados por la Diócesis y todos permanecen bajos sus Prelados Regulares. »Ocho son los conventos de monjas: dos de Carmelitas descalzas, dos de Clarisas, uno bajo la regla benedictina, uno de Mínimas, otro de Carmelitas calzadas y otro de cistercienses. En Tarragona ciudad está la casa de las Carmelitas descalzas, la de las Clarisas, y las que se dedican a la educación pública; además hay otra casa de Mujeres Beatas que profesan el orden de las Dominicas [...]». Vegeu L. NAVARRO MIRALLES i J. M. SABATÉ BOSCH (1990), «Església i societat, un mateix vessant a la Tarragona de les acaballes de l'Antic Règim», a AA. DD., *Església i societat a la Catalunya del s. XVIII*, Comunicacions, vol. II, Cervera, UNED, p. 359.
20. S. MATA DE LA CRUZ (1993), «D'aquell amplíssim moviment constructor de caire religiós només es coneix un deu per cent...», *L'Arquebisbat*, Tarragona, Arquebisbat de Tarragona, 57 (gener), p. 362. De fet, com indica l'autora, entre 1560 i 1603 es van bastir unes cinquanta construccions religioses a la zona tarragonina. No tots els mestres de cases coetànies abandonaren la manera de construir amb trets gòtics. La praxi tradicional era preferida per damunt de la manera de treballar *al romano*.
21. Varen desplaçar-se del convent de la plaça del Rei i del carrer de Santa Anna quan els agustins anaren al convent dels jesuïtes. Vegeu L. NAVARRO MIRALLES i J. M. SABATÉ BOSCH (1990), «Església...», op. cit., p. 362.
22. Les clarisses es localitzaven al convent de Santa Clara de la capital, avui inexistent. Les carmelites descalces ocupen el mateix lloc on actualment hi ha l'església i el convent. Les monges de l'Ensenyança tenien la seu molt a prop de la catedral, vora el carrer del Portal del Carro, i les beates passaren de l'Arc de Sant Llorenç a la plaça del Pallol i a la casa convent dels seus germans de Sant Domènec. Vegeu L. NAVARRO MIRALLES i J. M. SABATÉ BOSCH (1990), «Església...», op. cit., p. 362.
23. M. M. FUENTES GASSÓ (1992), «De la memòria de Sant Fructuós al triomf de Santa Tecla: L'església de Tarragona del segle III al XVIII», a *Pallium*, Tarragona, Arquebisbat de Tarragona, p. 42.

24. *Ibidem*.
25. C. VILÀ (1955), *Descripción de mi estimada patria: La villa de Reus*, Reus, Asociación de Estudios Reusenses, p. 56.
26. L. NAVARRO MIRALLES i J. M. SABATÉ BOSCH (1990), «Església...», op. cit., p. 362.
27. A. JORDÀ FERNÁNDEZ (2005), *La Diputació de Tarragona*, Barcelona, Editorial Mediterrània, p. 48.
28. *Ibidem*, p. 46.
29. P. CARDONA (1994), *El convent de freres menors caputxins a la ciutat de Tarragona (1589-1989): Aproximació històrica*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, p. 80.
30. L'església data de 1806. Vegeu E. MORERA (1912), «Parròquia de Sant Joan Baptista», *La Cruz* (23 de juny), p. 1.
31. S. MATA DE LA CRUZ (1995), *Tarragona y el Concilio de Trento: Las construcciones religiosas de la diócesis tarraconense entre 1560 y 1603*, Tarragona, Col·legi d'Arquitectes Tècnics, p. 53.
32. S. MATA DE LA CRUZ (1995), *Tarragona...*, op. cit., p. 53. Aquesta notícia la documenta S. MATA DE LA CRUZ (2006), «L'arquitecte humanista Jaume Amigó, *Homo peritissimus* i l'església de sant Agustí de Tarragona 1575», *Congregació de Senyores sota la invocació de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist i de la Mare de Déu de la Soledat*, Tarragona, p. 72-77.
33. M. CARBONELL BUADES (1997), «La construcció de la casa noviciat de jesuïtes de Tarragona: Notícies d'arxiu», a *El Temps sota control: Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*, Tarragona, Diputació de Tarragona, p. 193-202.
34. S. MATA DE LA CRUZ (1995), *Tarragona...*, op. cit., p. 53. La companyia de Jesús es va instal·lar a Tarragona l'any 1574 gràcies a l'arquebisbe Gaspar Cervantes de Gaete, que, de ben segur, ho feu influenciat pel cardenal Alonso Roman, jesuïta que havia conegut a Saragossa quan era inquisidor (S. MATA DE LA CRUZ [1995], *Tarragona...*, op. cit., p. 72). En la prelatura d'aquest arquebisbe es va construir un seminari, una universitat, el convent de Sant Francesc i noves fortificacions, també es van aixecar esglésies parroquials pels pobles de les rodalies (S. MATA DE LA CRUZ [2006], «L'arquitecte...», op. cit., p. 72).
35. D. MIGUEL NAVARRO CATALÁN (2014), «La construcción de la iglesia de San Agustín de Tarragona, antiguo templo del noviciado de la Compañía de Jesús», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, p. 47-55.
36. D. MIGUEL NAVARRO CATALÁN (2014), «La construcción...», op. cit., p. 49.
37. *Ibidem*, p. 50.
38. *Ibidem*, p. 51.
39. *Ibidem*, p. 51. El germà, un conegut artista de l'orde, ja es trobava a la seu de Tarragona des de 1717. Havia treballat com a daurador als col·legis de la Seu d'Urgell i de Saragossa.
40. *Ibidem*, p. 53.
41. *Ibidem*, p. 52.
42. *Ibidem*, p. 52. Segons aquest autor, un traçat de l'església tarragonina el va portar el frare Antonio Forcada a Argentina l'any 1744. Formava part d'un conjunt d'obres de col·legis espanyols que van viatjar llavors fins al Col·legi de la Immaculada a Santa Fe (Argentina). Vegeu D. MIGUEL NAVARRO CATALÁN (2014), «La construcción...», op. cit., p. 55.
43. J. M. RECASENS COMES (1998), *El municipi i el govern municipal de la ciutat de Tarragona*, Tarragona, Arola, p. 53.
44. A. BOADAS LLAVAT (2014), *Els franciscans a Catalunya: Història, convents i frarades (1214-2014)*, Lleida, Pagès, p. 478.
45. S. MATA DE LA CRUZ (1995), *Tarragona...*, op. cit., p. 50.
46. J. SERRA VILARÓ (1959), *Sant Miquel...*, op. cit., p. 18.
47. *Ibidem*, p. 22.
48. *Ibidem*, p. 27.
49. *Ibidem*, p. 36.
50. *Ibidem*, p. 39-40.
51. *Ibidem*, p. 28 i s.
52. J. SERRA VILARÓ (1959), *Sant Miquel...*, op. cit., p. 29.
53. AA. DD. (1991), *L'església de Maspujols*, Tarragona, El Mèdol, p. 28. El mestre Josep Abat va succeir Francesc Muns en les obres de l'església el 1707, any en el qual va morir l'anterior. Un Josep Abat va iniciar les obres de l'església parroquial de Maspujols i les del campanar que restà inacabat fins l'any 1751 i que es va enllestir el 1760. Abat va iniciar també les obres de l'abadia de Maspujols l'any 1698.
54. C. VILÀ (1955), *Descripción...*, op. cit., p. 47.
55. *Ibidem*, p. 48.
56. *Ibidem*, p. 50.
57. *Ibidem*, p. 51.
58. S. MATA DE LA CRUZ (1995), *Tarragona...*, op. cit., p. 60.
59. L. del ARCO (1906), *Nueva guía...*, op. cit., p. 338.
60. M. ARRANZ HERRERO (2016), *L'arquitectura religiosa a Barcelona en el segle XVIII: Característiques generals i actuacions significatives*, Barcelona, Barchinona, p. 34. Les tribunes, tal com ja advertia Arranz, disposaven de gelosies. Per exemple, M. Arranz precisava que el dia 3 de febrer de 1794, seguint el *Calaix de sastre* del baró de Maldà: «Quedan també en dita iglésia de la Trinitat Calsada llestas enterament las tribunas més immediatas al cruzero en sos muntants y celosías de fusta y escultura, y en las demás tant sols ab las balustradas així mateix».
61. I. VILA DESPUJOL (2013), *Los jesuitas en la Rambla de Barcelona*, Barcelona, Claret, p. 145.
62. R. D'AMAT BARÓ DE CORTADA I DE SANTJUST (1994), *Viles i ciutats de Catalunya*, Barcelona, Barcino, p. 103. El baró va descriure, gairebé una per una, les tribunes de les esglésies barcelonines localitzables al llibre ja citat i va analitzar minuciosament les tribunes de les esglésies principals, no només les barroques, sinó unes altres de més antigues, la qual cosa permet entreveure com eren a les darreries del segle XVIII. Un veritable relat que permet atansar-se a la vistositat de la Barcelona barroca. A l'autor se li deu que s'entretingués a ocupar la seva mirada amb les tribunes existents a les esglésies parroquials, als convents o a la catedral de Barcelona i que en narrés tant les anècdotes com les particularitats. De l'església de Sant Miquel en recordava la tribuna que sortia de la casa consistorial i que, segons deia la veu popular, s'hi va deixar de sentir la veu dels Àngels al construir-ne una de nova (vegeu R. D'AMAT BARÓ DE CORTADA I DE

- SANTJUST [1994], *Viles i ciutats...*, op. cit., p. 100) o les tribunes de l'església i del convent del Carme barceloní que en tenia a les dues ales de l'altar major, amb les gelosies pintades de color blau, or i colradura (vegeu R. D'AMAT BARÓ DE CORTADA I DE SANTJUST [1994], *Viles i ciutats...*, op. cit., p. 113).
63. *Ibidem*, p. 83.
64. A. RODRÍGUEZ GONZÁLEZ DE CEBALLOS (2002), *La arquitectura de los jesuitas*, Madrid, Edilupa Ediciones, p. 105.
65. *Ibidem*, p. 15.
66. R. D'AMAT BARÓ DE CORTADA I DE SANTJUST (1994), *Viles i ciutats...*, op. cit., p. 115.
67. M. ARRANZ (1991), *Mestres d'obres i fusters: La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, p. 35.
68. *Ibidem*, p. 39.
69. *Ibidem*, p. 39.
70. *Ibidem*, p. 211.
71. AA.DD. (2007), *Consueta: Usos i costums de la parròquia de Sant Salvador del Vendrell*, Tarragona, Comissió del 700 aniversari de la creació de la Parròquia de Sant Salvador del Vendrell, p. 40.
72. S. MATA DE LA CRUZ (1995), *Tarragona...*, op. cit., p. 62.
73. F. CORTIELLA ÒDENA (1981), *Història de Constantí*, Constantí, Sindicat Agrícola de Constantí, p. 221-222.
74. AHAT. MN 93 (Reg. 6163), Constantí, 1 de maig de 1735, foli 29v.
75. M. VIDAL SOLÉ (1989), «Notes complementàries sobre l'església de Constantí: Els retaules barrocs i els seus autors», *Estudis de Constantí*, 5, p. 142. Al contracte de la fàbrica datat el 26 d'abril de 1734 s'hi narra que el mestre de cases Josep Sorts fou empresari i arrendatari de l'església nova de Constantí. En el moment de signar el document no es trobava al poble, però llavors, l'abril de 1734, reiterava aquesta obligació en nom dels seus companys. El mestre aniria a firmar amb posterioritat al contracte, tal com consta a l'AHAT. MN. 92 (Reg. 6162), capsa 49, 1734, Constantí, folis 19v.-20r. Els primers estudis per determinar on s'emplaçaria la fàbrica els executarien Pere Joan Corder i Simon Paisà, dos mestres de cases, aquesta vegada de Tarragona. Per documentar aquesta darrera dada, cal veure J. CLAVER (2016), *Més sobre la parròquia: Sant Feliu, màrtir, de Constantí*, Constantí, Parròquia de Sant Feliu, p. 122.
76. AA. DD. (1986), «Estudi de la planta i de l'arquitectura de l'església de Constantí», *Estudis de Constantí*, 2, p. 16.
77. Les obres del campanar de Maspujols havien estat començades el 1751 pel mestre de cases Tomàs Monguillot i es van acabar el 1760.
78. La itinerància geogràfica dels mestres de cases tarragonins fou molt notable, tal com van relatant els estudis dedicats a la construcció barroca catalana. Per exemple, a mesura que s'analiza la documentació notarial i religiosa, es pot esbrinar la feina dels mestres acompanyats dels seus familiars, companys de professió més propers o habituals. La documentació vàlida la participació de Jaume Monguillot en moltes fàbriques i obres disperses de l'arxidiòcesi. Un Jaume Monguillot i el mestre de cases Jaume Gatell visuraren la fàbrica de Solivella (AHT, núm. 3630, 20 de setembre de 1780, folis 379 i s.). Poc després aniria a taxar l'església de la Vilella Baixa, aturada per problemes de salut del seu executor, el mestre Juan Galán (ACA, reg. 918, 1771, folis 744v.-745r.). Un altre mestre Jaume Monguillot, de llavors 60 anys, acompanyat de Francesc Tomàs, de Montblanc, i de Pere Sans, de Vilallonga, van acudir a revisar el terreny per construir la nova església de l'Espluga Calba. Ho feren amb la planta de l'església de Pobolada. Escampaven saber, tradició i, segurament, les primeres pedres cap a unes altres renovacions estètiques que ells mateixos executarien ni que fos a contracor.
79. AHT, caixa 5, núm. 3.600, folis 106r.-116v.
80. AHT. MN 4818, 12 desembre de 1758, folis 391r.-392v.
81. J. GUASCH GÓMEZ (2010), *El culte a Santa Rosalía de Torredembarra (del segle s. XVII al s. XXI)*, vol. I (1652-1939), Torredembarra, Patronat Municipal de Cultura, p. 31.
82. J. GUASCH GÓMEZ (2010), *El culte...*, op. cit., p. 42.
83. M. Arranz va exposar una detallada biografia dels mestres de cases barcelonins Fiter. Un avantpassat Joan Fiter, mort el 1720, va dirigir les obres de l'església de Sant Sever des de 1703 fins que es van acabar. O va participar a les obres de la Ciutadella al llarg de diversos anys de la segona dècada del segle XVIII. A la seva biblioteca hi havia trenta-set llibres, quantitat prou valuosa per ampliar l'imaginari artístic d'un arquitecte. Vegeu M. ARRANZ (1991), *Mestres d'obres...*, op. cit., p. 175-182.
84. J. SANTESMASES OLLÉ (2017), *Estructures i dinàmiques locals a la segona meitat del segle XVIII: El cas de Vila-rodona*, 9, Tarragona, Grup Editorial i Ajuntament de Vila-rodona, p. 108.
85. *Ibidem*, p. 113.
86. ACA, Reg. 908, folis 134r.-135r.
87. J. SANTESMASES OLLÉ (2017), *Estructures...*, op. cit., p. 136-137.
88. ADB. Arxiu Parroquial de Vila-rodona, núm. 192.
89. S. NARANJO JULIVERT (1995), «El campanar i la portada de l'església del Vendrell: L'obra de Pere Cañellas (1783-1786)», a *Miscel·lània Penedesenca*, p. 104.
90. *Ibidem*, p. 114.
91. *Ibidem*, p. 114.
92. R. D'AMAT (1986), *Viatge a Maldà i anada a Montserrat*, a cura de Margarida Aritzeta, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 111. Aquella església no li va desagradar: «[...] Y, sen oberta la portella de la porta de la iglésia de Sant Domingo, hi entràrem, sent una prou capaz iglésia, de primor treballat, de escultura, lo altar major, ab sas tribunes laterals, rezant-se llavors lo rosari a Nostra Senyora del Roser, en son primorós retaula a una part del cruzero, des de el major a la esquerra». Vegeu *Ibidem*.
93. *Ibidem*, p. 116.
94. M. ARRANZ HERRERO (2016), *L'arquitectura religiosa a Barcelona en el segle XVIII: Característiques generals i actuacions significatives*, Barcelona, Barchinona, p. 51.
95. Josep de C. LAPLANA (1978), *L'Oratori de Sant Felip Neri de Barcelona i el seu patrimoni artístic i monumental*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 138.
96. AHAT. *Estado de la parròquia de Belianes*, 1805, foli 1. De cara a estudiar el patrimoni del temple

parroquial de Belianes, cal considerar l'article de les autores S. MATA DE LA CRUZ i R. PUIG TÀRRECH (1995), «L'església parroquial de Belianes i el seu retaule major (1563-1593)», *Urtx*, 7, p. 117-139.

97. AHAT. *Consuetas*, Alcover, núm. 6, s. d.

98. Vegeu F. PINGARRÓN (1995), *Las advertencias para los edificios y fábricas de los templos del Sínodo del Arzobispo de Valencia Isidoro Aliaga en 1631*, València, Associació Cultural "La Seu", p. 56. Calia, doncs, acceptar aquesta normativa: «Si huviere sido forçoso edificar la Iglesia apegada a alguna casa, o a otro edificio, no se abra en el tribuna, balcón, o ventana que salga a la Iglesia miradera, o no miradera, ni au (n) que sea para solamente dar por ella la Iglesia luz, ayre, o otra comodidad semejante, procura(n)do dársela por otra parte».

99. J. M. MUÑOZ JIMÉNEZ (1990), *La arquitectura Carmelita (1562-1800): Arquitectura de los Carmelitas Descalzos en España, México y Portugal durante los siglos XVI a XVIII*, Àvila, Comisión Provisión del IV Centenario de la Muerte de San Juan de la Cruz, p. 62.

100. *Ibidem*.

101. F. PINGARRÓN (1995), *Las advertencias...*, op. cit., p. 14.

102. J. ALSINA GEBELLÍ (1985), *El convent de Sant Francesc, de Reus (1488-1835)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, p. 151.

103. R. D'AMAT BARÓ DE CORTADA I DE SANTJUST (1994), *Viles i ciutats...*, op. cit., p. 144.

104. D. RIBES MATEU (2018), *Ermites i santuaris singulars de la demarcació de Tarragona*, Tarragona, Diputació de Tarragona, p. 15. Els santuaris que es construïren al llarg del segle XVIII imitaven les estructures de les esglésies parroquials. Així, en referència a aquesta

qüestió i quant a la província de Tarragona, D. Ribes indica el següent: «Els santuaris bastits de bell nou al segle XVIII ja pràcticament no es diferencien de les esglésies parroquials: disposen de capelles als laterals, un cor elevat als peus, una cúpula sobre el creuer i, sovint, tribunes a la part superior. A més al seu costat s'hi construïren hostatgeries. El santuari de Misericòrdia de Reus, un dels més visitats de Reus i rodalies, no va incloure tribunes quan es va construir a partir de 1650».

105. S. CAPDEVILA (1929), *El santuari de la Bovera*, Patronat de la Mare de Déu de la Bovera, Comissió Cultural, p. 26.

106. *Ibidem*, p. 51.

107. J. IGLÉSIES i J. SANTASUSAGNA (1934), *Les valls del Gaià, del Foix i de Miralles*, Reus, Imp. Marian Roca, p. 170.

108. F. BLASI VALLESPINOSA (1933), «Santuaris Marians de la Diòcesi de Tarragona: Apèndix». *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 237, p. 261.

109. M. TARÉS LAGUNAS (2013), *La introducció del règim borbònic a la vila de Cambrils*, Tarragona, Diputació de Tarragona, p. 150-164.

110. J. SALCEDA CASTELLS (1987), *La Mare de Déu del Camí i el seu santuari*, Cambrils, Edicions de l'Ajuntament de Cambrils, p. 32-33.

111. E. CRUAÑES OLIVER (1985), *El llibre de l'Arboç*, IERBIV, Diputació de Tarragona, p. 288.

112. J. M. GAVÍN (1980), *Inventari d'esglésies: Alt Camp-Baix Camp-Tarragonès*, Barcelona, Arxiu Gavín, vol. 6, p. 178.

113. S. LLORAC SANTÍS (1987), *Creixell: Visió general d'un poble del Tarragonès*, Tarragona, Ajuntament de Creixell, p. 164.

114. *Full informatiu de les obres de l'església de Sant Joan*, juny de 2003, 4, p. 1.

115. Les constitucions sinodals tenien cura d'avisar els rectors que, per exemple, no es podien foradar les parets de l'església o de les capelles per oïr missa. Les finestres que s'havien obert sense avisar, tal com anunciaven unes constitucions conservades a la parròquia d'Alcover, s'haurien de tancar i pagar un recàrrec de 50 lliures per haver-les fet (AHAT. Alcover, caps 68, núm. 389, foli 1).

116. *La Crònica de Valls*, 22 de setembre de 1928, p. 2.

117. F. PUIGJANER GUAL (1881), *Història de Valls*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, p. 249. Aquestes mateixes obertures tancades en forma de gelosia devien patir algun tipus de reforma, perquè, en una fotografia que mostra el treball de la gelosia d'abans de 1936, hi apareix la data de 1862. Vegeu S. MATA DE LA CRUZ i Jordi PARÍS FORTUNY (2006), *Els Bonifàs, una nissaga d'escultors*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, p. 259.

118. E. GORT JUANPERE (2003), *Història de Falset*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 195.

119. *Ibidem*.

120. *Ibidem*, p. 202.

121. A l'Arxiu de la Casa Ducal dels Medinaceli hi ha una referència que també precisa aquest fet com una situació habitual entre aquests nobles en altres esglésies. El títol del document que aquí es vol citar és el següent: *Documentación referente a la obra del puente o galería desde el palacio del duque de Medinaceli y Cardona hasta las tribunas que tiene S.E. en la Iglesia de San Francisco de Asis de Barcelona*. ADM, Archivo Histórico, leg. 130, ramo 39, n. 1-21. Reg: 19/3/1742-8/8/1767.

122. AHAT. Visita Pastoral, 7 de març de 1656, foli 169r.

